

УДК 301.19

Головащенко Ірина,*кандидат філософських наук, доцент**директорка Вінницького освітнього гендерного центру,**Вінницький національний технічний університет*

ВПЛИВ КАРТЕЗІАНСЬКОГО РАЦІОНАЛІЗМУ НА ФІЛОСОФІЮ ГЕНДЕРУ

В даній статті показано спробу визначити вплив та роль раціоналізму на формування гендерних досліджень. Проаналізовано доробок новочасних філософів в царині рівності статей. Прослідковано яким чином відбувається успадкування модерних філософських настанов в сучасних гендерних дослідженнях, які орієнтовані на картезіанство. Встановлюються та досліджуються причини коректності раціоналістичного стилю філософування відносно гендеру.

Ключові слова: *гендер, рівність статей, права людини, раціоналізм, гендерна філософія, феміністичні розвідки, передсуд.*

The paper considers an attempt to determine the impact and role of rationality in the formation of gender studies. The achievements of modern philosophers in the field of gender equality are analyzed. The succession of modern philosophical attitudes in contemporary gender studies that focus on Cartesianism is retraced. The roots of correctness of rational style of philosophizing in terms of gender of are established in the paper.

Key words: *Gender, gender equality, human rights, rationalism, gender philosophy, feminist philosophy, preconception.*

Питання відносин між статями в філософії Нового часу широко обговорювалось в контексті теми прав людини, пошуку адекватних відповідей на питання природи людини. Відбувався потужний пошук методології як наукової, так і філософської. У 60-70-х роках XVII століття тема стала популярною для культурно-інтелектуальних кіл Європи (Маргарита Бюфе, Домінік Буур, Ніколя Мальбранш, Франсуа Пулен де ла Бар та ін.). Розвідки відомого

філософа Пулена де ла Бара посіли в цих дослідженнях чільне місце : «Немає нічого делікатнішого, ніж висловлювання про жінок» [1, с. 161].

Франсуа Пулен де ла Бар (1647–1723) був прихильником картезіанства. Відомий як автор першої в історії філософської думки концепції повної юридичної і соціальної рівності чоловіків та жінок. Він отримав ступінь доктора теології, до 1688 року був католицьким священиком. Його погляди не збігались з офіційною доктриною церкви, тому він був позбавлений сана. Згодом оселився у Женеві, де провів решту життя, навернувшись у кальвінізм і займаючись викладанням французької мови. Цікавим та маловідомим фактом його творчості став його творчий доробок: авторство трьох трактатів з проблематики рівності статей: «Про рівність статей» (1673), «Про освіту жінок» (1674), «Про вищість чоловіків», що дало можливість його присутності в гендерно орієнтованій філософській літературі. «Проти рівності статей» було оприлюднено у 1675 році. Окрім того він написав два дослідження, присвячених проблемі співвідношення французької мови та латини: «Співвідношення латинської і французької мов, щоб перекладати гарно і без зусиль» (1672), «Дослід про деякі зауваження для міста Женеви щодо французької мови» (1691); і теологічний трактат «Вчення протестантів про вільне читання Святого Письма» (1720).

Можна констатувати певну подібність, спадковість у тогочасній культурній ситуації: у Новий час вона була відбита у критиці інституцій традиційного суспільства, – політичної системи, сім'ї, церкви тощо. До речі, наприкінці ХХ століття така ситуація набуває фактичного завершення у нових інституціях, побудованих на принципі пріоритету індивідуальних прав людини.

Франсуа Пулен де ла Бар у трактаті «Про рівність статей», 1673 р., висуває ідею про принципову відсутність істотних відмінностей між чоловіками і жінками. Він вважає, що представники обох статей однаковою мірою обдаровані здатністю мислити [2, с. 166, 181, 202]. «Бог поєднує ум з тілом жінки, і з тілом чоловіка, і робить Він це за однаковими законами. Цю єдність творять і підтримують почуття, пристрасті й воління; оскільки ум у кожній зі статей діє однаково, то він у них має також і однакоvu спроможність до

однакових речей» [3, с. 203]. Нерівність статей супроводжує розвиток суспільства і є абсолютною непохитною реальністю. Вона, на думку Пулена де ла Бара, має витлумачуватись як історична несправедливість: жінок підкорено лише за законом найсильнішого. Питання про жінок набуває нового смислу, стає популярним публіцистичним сюжетом XVI–XVIII століть. В творі Пулена ідея набуває нового забарвлення: йдеться не про вимогу визнання рівної гідності чоловіків і жінок, як про це йшлося ще, скажімо, в творах першої половини XVII ст. (наприклад, в Марі Ле Жар де Гурне), а про новий радикальний суспільний проект, заснований виключно на філософських засадах і чітко опозиційний до наявних культурно-цивілізаційних реалій.

Перевага чоловіків у фізичній силі викликає до життя низький соціальний статус жінок вважали попередники Пулена де ла Бара. Пулен пояснює це тим, що, на думку французького філософа, відколи існують люди, саме сила серед них завжди має перевагу. Адже вагітність й період лактації стають додатковими факторами залежності жінок від чоловіків. Спочатку ця залежність має вигляд допомоги, а потім поступово перетворюється на соціальну залежність [4, 169]. Пулен де ла Бар вважає, що в первісному суспільстві нерівність не була такою всеосяжною, як за новочасної доби. Нерівність мала стійку тенденцію до укріплення, розвитку та зміцнення разом із розвитком суспільства.

Свій аналіз становища жінок Пулен де ла Бар посилює масштабним проектом перетворень [5, с. 196], які покликані змінити традиційний устрій суспільства і надати жінкам ті ж права та можливості, що їх мають чоловіки. «Грунтовно дослідивши ... предмет, ми не побачимо, що саме могло б завадити жінці збагнути, що таке природна справедливість [equate naturelle]; що таке угода [contract], влада [autorite] і покірність; якою є природа закону, яким чином слід застосовувати покарання, в чому полягає громадянське право [droit civit] і право міжнародне, якими є обов'язки володарів і підданців. Одне слово, через свої власні рефлексії й з допомогою книжок вона зможе засвоїти речі, котрі слід знати, щоб бути юристом і політиком» [6, с. 209]. Таку думку підтримує і Кондорсе: «Жінки здатні добре застосувати те, що опановують... можуть на-

вчитися юриспруденції та політики...» [7, с. 217]. Дуже цікавим та корисним став той факт, що Пуленів проект потенційно містив далекосяжні демократичні наслідки, адже Францію кінця XVII століття не можна вважати еталоном держави з якісними розвиненими, перспективними свободами і правами.

В наших розвідках важливо наголосити на тому, що Пулен де ла Бар посилив декартівські ідеї. Філософський раціоналізм Декарта сприяв тому, що в результаті його думки набули неабиякого соціологічного та в певній мірі, революційного характеру. Адже Пулен не лише приділяє головну увагу соціальній проблематиці, що було неможливо/нецікаво для автора картезіанства, але й висуває програму радикального перетворення стосунків між статями. Якщо стосунки між статями набувають будь-яких перетворень, то це свідчить про радикальні зміни у цілому суспільстві [8, с. 226-227].

Проте соціологічний вимір, який надає Пулен картезіанству, не можна вважати чимось абсолютно супротивним декартівському вченню. Декарт висуває два положення, що можуть розглядатись як такі, що спираються на Пулена. По-перше, йдеться про питання корисності наук і наукової філософії для суспільства, моральне звеличення служіння людини суспільному добробуту та про важливість суспільної підтримки досліджень; по-друге, про необхідність викорінення передсудів, що затьмарюють «світло розуму» (див. Міркування про метод).

Аналізуючи тексти, можна сказати, що Пулен де ла Бар безумовно постає як картезіанець: він спеціалізується на тематиці, якої з суб'єктивних причин уникав Декарт. Саме Пулен де ла Бар давав моральну критику передсудів, засновану на картезіанській ідеї рівної обдарованості всіх людей здоровим глуздом.

Що ж стало підґрунтям Пуленової моральної позиції? Саме картезіанська теза про людину як істоту, що мислить. Чому рівні за природою статі перебувають в нерівному суспільному становищі? В чому полягає принципова нерівність можливостей і шансів? Пулен називає причинами неприродної нерівності жінок силу, інтерес і усталеність хибної точки зору. Моральні аргументи Пулена вочевидь побудовані на новій, антитрадиціоналістській концепції.

Тож можемо зробити висновок, що теоретичний фемінізм Пулена де ла Бар, як і будь-який фемінізм XVII-XVIII ст., є моральною вимогою рівності статей.

Заснована вона на ґрунті картезіанської філософії. Індивідуалістична етика Декарта в цьому сенсі менше орієнтована на проблематику рівності, свобод, соціальних перетворень, ніж суспільно-реформаторська етика Пулена де ла Бар. Декарт і Пулен де ла Бар однаково ненавидять насильницьке пригнічення природних прав та свобод людини. Декарт відповідає на це добровільною еміграцією, а Пулен, що не уник еміграції вимушеної, пропонує позитивну програму радикального переустрою суспільства. Відтак теоретичний фемінізм можна розглядати як один з проєктів Великої французької революції, висунутий століттям раніше за неї.

У відомому творі «Про рівність статей» (1673) Франсуа Пулен де ла Бар першим з мислителів застосував картезіанський метод сумніву і до критики передсуду нерівності статей. Становище жінок виглядало в його очах як річ, обурлива для розуму, а найпершим передсудом, що його повинен позбутись рід людський, виглядав передсуд так званої вищості чоловіків над жінками.

Вдаючись водночас до опитування окремих осіб й історичної розвідки, він, з незворушною впевненістю, властивою прекрасній філософії свободи, доводить, що класичні аргументи на користь нерівності статей не спираються бодай на щось істинне. Передовсім це стосується тези про так звану «природну» нижчість жінок. Її він протиставляє поняття відмінності статей, яка походить не від природи (в анатомічному чи фізіологічному сенсі), а від існування в суспільстві. Всупереч усталеним поглядам своєї епохи він обстоював тезу, яка сьогодні видається очевидною: «Мозок жінок подібний до мозку чоловіків, оскільки вони чують, як і ми, – вухами, бачать очима, відчують смак язиком». Він підкреслював, що інегалітаристський передсуд жінки поділяли так само, як і чоловіки. Щоби зарадити як інегалітаризмові суспільства, так і відчуженню жінок, Пулен де ла Бар запропонував революційну програму: відкрити для жінок усі суспільні сфери діяльності – від теології до граматики, – не забувши й про здійснення влади всіх рівнів – і військової, і державної: «Щодо мене, то я, побачивши жінку з шоло-

мом на голові, здивувався б не більше, ніж коли побачив би жінку в короні. Жінка, яка головує у військовій раді, подивувала б мене не більше, ніж та, яка головує у раді державній, чи жінка, яка сама муштрує своїх солдатів, шикуює військо до бою, розподіляє його на різноманітні загони – не більше, ніж та, яка для забавки удавала б, що робить це. Військове мистецтво нічим не перевершує інші, до яких жінки удатні, воно хіба що бруталніше та породжує більше шуму й зла» [9, с. 82].

Звертання до спадщини Франсуа Пулена де ла Бар здається нам вельми актуальним. Адже сучасне поняття гендерного стереотипу дуже нагадує Пуленове і взагалі новочасне поняття «передсуду» [10, 30]. Є всі підстави залучити ідейну спадщину французького мислителя до розв'язання сучасних практичних проблем, пов'язаних з гендерним вихованням, запровадженням принципів гендерного паритету в суспільстві й формуванням ціннісних (сенсожиттєвих) орієнтацій.

Тези цього великого захисника прав жінок стали предметом уваги на початку ХХ століття, коли фемінізм перетворюється на справжній політичний рух і коли, сприяючи послабленню патріархальної влади, тема рівних прав і можливостей стає актуальною і переходить у площину спеціальних досліджень.

В цьому плані важливим залишається той факт, що славетний методолог та раціоналіст Декарт об'єктивно започаткував класичне новочасне мислення, згодом зпроектоване у площину прав людини. Ми залишаємо поза увагою його суб'єктивне несприйняття та принципову неухвагу до проблем соціально-філософського характеру. Для нас важливо говорити про його раціоналістичний методологічний підхід, що уможливив доказовість, а зрештою, і популярність ідей його послідовників.

На шляху звільнення від схоластичних догм Декарт відокремив раціоналістичні форми філософування від скептицизму. В результаті питання про роль розуму порівняно з вірою сприяли розв'язку суперечностей між богослов'ям та наукою. Декарт вважав, що знання повинне мати основу, яка дала б змогу опиратися скептицизму. За цієї умови воно здатне раціонально продемонструвати відповідність між істиною розуму та зовнішнім світом. Декарт виголосив

цей чинник у своєму аргументі «*cogito*» та в доведенні існування Бога. На цих засадах Декарт прагнув розв'язати суперечності між теологічною точкою зору, що наголошувала на свободі людини й на її відповідальності в моральних питаннях, і науковою точкою зору, що обстоювала механістично завданий і детермінований характер усієї природи, зокрема, – й людської. Запропонувавши дві відмінні взаємовиключні субстанції, які вичерпно описують усе, що існує, – дух і матерію, Картезій намагається репрезентувати світогляд, у якому механістичний та причинно зумовлений фізичний Всесвіт сумісний з існуванням Бога та моральної волі. Декартова теза про подвійну субстанцію зберігає за людиною місце в його інтелектуальному та моральному центрі. Це примирення між наукою та богослов'ям здійснило значний вплив на сучасні концепції «Я» і ролі людської поведінки. Зокрема, радикальний дуалізм Декарта підсилив протиріччя між здоровим глуздом та афектом, волею та необхідністю, душею й тілом. Ми бачимо, що цей дуалізм спричинив загострення й посилення старого зв'язку між гендерними протилежностями й статевою різницею.

На думку Декарта, людське тіло – це епістемологічно нейтральна машина. Основа «Я» для нього – самостійна мисляча річ. Декарт позбавляє тіло й почуття здатності вносити конструктивний зміст у людське знання. Він пов'язує ідею мислячого суб'єкта з вільним від тіла «Я» [11, с. 47]. Суб'єкт аналізується як такий, що містить внутрішньо притаманні йому адекватні ідеї і першопричини думки. Розум в такому випадку має незалежний апріорний зміст, який закритий для простої матерії, що рухається. Як же досягти істини й мудрості за таких умов. Цей процес вимагає практичної майстерності, дисципліни тіла, інтелектуального опанування зовнішнім світом. В цій концепції процес пізнання, здобуття знання потребує використання специфічного методу аби відокремити свою сутність, душу, від тіла та його афектів. Ідея відокремлення себе від свого тілесного втілення стало засобом вилучення жінки з картезіанського ідеалу розуму.

Відомо, що метод Картезія вимагає піддавати думки й переконання перевірці на їх істинність, відповідність реаліям життя. Те, у чому сумніваємось, має бути відкинута. Речі, які можливо

сприймати ясно і чітко, мають відповідати принципу істинності та сприйматись як такі. Складна проблема має бути роз'єднана на найпростіші складники, кожна з яких підлягає перевірці на чіткість. І лише за таких умов можна просуватись до дедуктивних ланцюгів цих ідей. Просування від безсумнівного до сумнівного можливе за поєднання однієї ідеї з наступною. На практиці слід використовувати набуте вміння розглядати разом із систематичними умовиводами ясні й чіткі інтуїтивні здогадки.

Метод уможлиблює розпізнавання істини, до якої додається дисципліна волі. Добутком розуму стає тільки те, що абсолютно визначене. Воля відіграє вирішальну роль у здобутті знання. Вона, на думку Декарта, стає таємною суттю чесноти. Правильне судження для Декарта не тільки містить у собі знання, а й розвиває позитивні навички. В результаті стає можливим простежити зв'язок нелогічності, помилок і неущта з залежністю душі від тіла й чуттєвого досвіду. Здоров'я й сила конкретного тіла концентрується у силі та дисципліні духу і волі, які визначають здатність до удосконалення як розуму, так і чеснот. Звідси випливає висновок гендерологів щодо того, як досягти істини успадковуючи міркування класичних апологетів раціоналізму. Адже за їхніми переконаннями, слід мати не лише знання, як послідовний процес навчання за декартовим методом, але й відповідну природну статуру. Подібні до таких відмітні риси філософування важливі для розуміння того, як у філософії розум стали пов'язувати суто з «чоловічим началом».

Декарта можна вважати переконаним супротивником масштабних проєктів суспільних перетворень. На його думку, ті велетенські споруди, якими є суспільства, надто важко відновлювати, якщо вони завалилися, важко навіть утримати їх від падіння, якщо вони розхитані, і падіння їхнє є нищівним. Тому жодним чином не заслуговує на схвалення неспокійна і сварлива вдача тих, хто, не будучи покликаним ні за народженням, ні за станом до керування громадськими справами, хоче вигадати якісь нові реформування. Наміри Декарта, відтак, ніколи не сягали далі спроби реформувати власні думки. Чого не можна сказати про його послідовників, які намагалися, і не безуспішно застосувати картезіанство у соціально-філософській площині. йдеться про вже згаданих новочасних філософів.

Картезіанство, безумовно, було і залишається найвпливовішим класичним раціоналістичним вченням. Не дивлячись на те, що в сучасній філософії точаться критичні дискусії навколо практичності, істинності застосування картезіанських методів до розуміння проблем практичної філософії, до якої часто відносять філософію гендеру, називаючи її інколи «ужитковими» дослідженнями, в контексті постмодерного розмаїття ідей, питання раціоналістичного тлумачення цих ідей, на нашу думку, правильне. Проблема зосереджується навколо питання: яка концепція більше відповідає запиту на істинність філософської рефлексії жінки – раціоналістична або ірраціоналістична. Слід йти шляхом модерного проекту у філософії або раз і назавжди прямувати постмодерними стежками, відмовившись від будь-якого філософського консерватизму, що в сучасному світі думок тісно пов'язаний із здоровим глуздом в політичному консерватизмі?

Певний висновок може впливати з суто методологічного підходу до цього питання. Яку методологію застосувати, які традиції філософування запровадити, навколо яких тем і проблем зосередити увагу задля принципових відповідей на питання опису присутності жінки в історії філософії. Або, навпаки, намагатися виправдати, додати жінку до традиційного чоловічого тлумачення історії, суспільства, людини. Відомо, що кроки на цьому шляху зроблено багатьма дослідниками/дослідницями примітивної історії людства, психологами, що виходять на рівень філософських узагальнень.

Наше завдання в даному дослідженні має на меті розмислити щодо коректності раціоналістичного стилю філософування відносно гендерної теми, жінки та її суб'єктивності, ролі в історії філософії, причин утиску філософії жінки та перспектив її розвитку на підґрунті класичних модерних типів філософування.

Використана література:

1. Слова чоловіків (1790-1793) / Кондорсе, Прюдом, Гійомар... // Франсуа Пулен де ла Бар. Про рівність статей (1673). – К.: Альтерпрес, 2006.
2. Там само.
3. Там само.
3. Там само.

4. Там само.
5. Там само.
6. Там само.
7. Там само.
8. Слова чоловіків (1790-1793) / Кондорсе, Прюдом, Гійомар... // Ніколя Мальбранш. Про пошук істини. Книга III, частина II, розділ I. – К.: Альтерпрес, 2006.
9. Francois Poulain de la Barre De l'egalite des deux sexes. Paris, Fayard, 1984.
10. Про рівність статей / Юлія Крістева. Час жінок. – К.: Альтерпрес, 2007.
11. Антологія феміністичної філософії / Мойра Гатенс. Сучасний раціоналізм. – К.: Основи, 2006.